

"תהילה" לפי שי עגנון

סיפור בתוך סיפור

נילי בן ארי

"זקנה אחת הייתה בירושלים. זקנה נאה שכמותה לא ראיתם מימיכם. צדקת הייתה וחכמה הייתה וחיננית הייתה וענוותנית הייתה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום. אלמלא שאין הנשים יכולות להידמות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלוקים. ועוד זאת הייתה בה זריזות של עלמות. אלמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ זקנות".

נדירים הגיבורים הזוכים מפי עגנון לתיאור כל כך מושלם כתהילה. הדמות וגורלה היוצא דופן, הניגוד בין האסונות שפקדו את תהילה לבין שלווה הנפש והאופטימיות שאפיינו אותה מעוררים את סקרנות הקורא. מן העיון בסיפור חש הקורא שתהילה הנה אהובת נפשו של עגנון. וכמו בבדיון טוב, לא פעם במהלך הקריאה אנחנו שואלים את עצמנו: התיתכן דמות כזו? מה היה הדיוקן הראלי שעמד לנגד עיניו של המספר?

נפלה בידי הזכות ויום אחד סיפרה לי חברה קרובה ששמעה שמועה שיש אדם הטוען שהנו נכדה של תהילה. לאחר כמה ימים הגעתי לביתו של המשורר יצחק עוגן.¹

יצחק עוגן התגורר ברחוב שינקין בתל אביב בבית שעורר בי ריחן של שנות ילדות. יצחק ורעייתו, סופרת הילדים צפירה עוגן, קיבלו את פנינו בחמימות רבה. ביתם היה בית שהתרבות נשבה מפתליו – ספרים, תעודות, ויצירות אמנות מקוריות.

יצחק פתח את הפגישה בשאלה: מה הן התחנות המשמעותיות ביותר בחיי תהילה? מנינו את הפרת האירוסין, חתן מתנגד שהפך לחסיד, נישואין מחדש, עסקים פורחים, בנים שנפטרו בדרך משונה, בת שיצאה לשמד, עלייה לארץ, עיסוק במצוות ובמעשים טובים, ציפייה למשיח ואריכות ימים. ובכן, כל אלו הם יסודות הלקוחים מחיי סבתו של יצחק, הגב' שושה וינברג.

¹ המאמר נכתב מיד בהשפעת הביקור, בתשמ"ד.

כדרכו של מספר הכותב רומן, ולא ביוגרפיה, נלקחו מחיי הגיבורה מספר לבנים מרכזיות, וננטשו אחרות. הסיפור עבר עיבוד אמנותי, אולם בעיקרו נשאר נאמן לראליה.

שושה וינברג עלתה לארץ בשנת 1880 ובנתה את הבית הראשון בשכונת אחווה בירושלים (בבית התגוררו כארבעים משפחות. פרחי סופרים כגון: שלמה שילר, אילן ויוסף ברנר שתיאר את הגב' וינברג באחד מסיפוריו וכינה אותה "אם הסמינריסטים").

הגב' שושה וינברג ילדה כ"ד ילדים, מהם נותרו בחיים י"ח, והגיעו לשיבה י"ב.²

סבתא שושה עלתה לארץ עם בעלה כדי לחיות בירושלים. הם היו אמידים מאוד, והשאירו רכוש רב בעיר ביאליסטוק שבפולין, על גבול רוסיה. הזוג חילק את ימיו בין ירושלים לפולין ורוסיה. חלק מכ"ד הילדים נולדו בארץ. את ילידי הארץ, השאירו בירושלים. אחרים, שנולדו בחו"ל, הופקדו אצל משפחות אומנות. כך קרה שאחים ואחיות לא הכירו אלו את אלו. יצחק שייך לפלג של חו"ל, וכשעלה לישראל, פגש דודים ודודות שמעולם לא ראו את אמו.

במלחמת העולם הראשונה נקלעו הסבא והסבתא לרוסיה, היו בפוגרומים, וב-1920 נסעו דרך וילנה לישראל. בוולנה הכירם נכדם יצחק, בן האחת-עשרה – לראשונה. יצחק עלה לארץ בהיותו בן שבע-עשרה. כשפגש אותו הסבא בנמל יפו, אמר לו: יצחק, לך לשיבה, למד, תהיה אדם (מענטש). אני אמלא כל מחסורך. ואם תרצה להיות אחר כך לגוי, תהיה לפחות גוי עדין, אחרת, לא תוכל לבוא בין אנשים. (אן איידעלער גוי).

כחצי שנה לאחר עלייתו של יצחק לארץ, נפטר הסב. בימיו האחרונים ביקר אותו יצחק. הסבא ביקש ממנו: קח נייר ועט ורשום 30x1000 ותרגילי חשבון נוספים. כששאלו יצחק לפשר המספרים, ענה הסב: "אני רוצה לבנות עיר בעבור שומרי שבת" (זה היה לפני הקמת העיר בני ברק). כשנפטר הסב נאלצה הסבתא שושה למכור את הבית כדי לשלם את כל התרומות לשיבות שעליהן התחייב הסב.

סבתא שושה עברה לגור בין רחביה לשערי חסד. בבוקר השכם הייתה נוהגת ללכת רגלי לכותל המערבי (כדי לקבל שכר הליכה). עד שעות הצהריים עמדה ליד הכותל בתפילות ובתחנונים, בצהריים שבה לביתה במונית. אחר הצהריים כינסה נשים צדקניות ויחד סרגו ותפרו בגדים ליתומי דיסקין.

סבתא שושה הייתה אישה נאה מאוד ומפורסמת בצדקותיה. בין מוקיריה נמנה גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל.

² סמוך לכתיבת המאמר שלחתי אותו לסופר יצחק עוגן והוא אישר את הפרטים. השינוי היחיד שביקש הוא, שלא אקרא לסבתו שושנה, אלא: שושה (סגול מתחת לש').

מאז שנות ילדותו זכר יצחק שיחות מסתוריות בבית על אחד הדודים ששמו אלתר. בכל פעם שהתקרבו הילדים לחברת המבוגרים, פסקו הלחישות והילדים הבינו שסוד טמון בשם. פעם העז יצחק לשאול את סבתו מה עלה בגורלו של אלתר והיא סירבה לפרש.

אחת הדודות של יצחק הייתה שרה טמקין, אשת המשורר מרדכי טמקין,³ מילידות חו"ל. הדודה שרה ברחת מהבית, נסעה לשוויץ, למדה שם חקלאות, וב-1908 עלתה לארץ. שרה טמקין היא גיבורת הרומן של אהרון קבק, "לבדה".

הדודה הייתה אישה מיוחדת מאוד. יום אחד פגש יצחק את הסופר אז"ר (אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ), מאנשי העלייה השנייה, שהיה מיווד עם הדודה שרה טמקין, והכיר היטב את המשפחה. יצחק ניסה לפתוח בעזרתו צוהר אל הסוד המשפחתי, ושאלו מי הוא אלתר.

מתשובתו של רבינוביץ התברר שאלתר היה אחד מפניה של סבתא שושה, מילידי הארץ. הוא התחתן בגיל צעיר. ב-1918 כשמלאו לאלתר עשרים, היו הוריו בחו"ל, והוא, נטש את אשתו והתאסלם. באותם ימים הכיר היישוב הקטן בארץ מקרים של מעבר יהודים אל הנצרות בהשפעת המיסיון, אולם נדיר מאוד היה שיהודי יתאסלם. הארץ רעשה כמרקחה. לאחר שנתיים של אסלם, חזר אלתר ליהדות. באותה עת שבו סבא וסבתא וינברג מחו"ל. החרפה הייתה גדולה עד ללא נשוא. סבתא שושה קראה לבנה, נתנה לו סכום כסף הגון, וציוותה עליו לצאת לחו"ל לתקופת מה עד שהעניין יישכח. אלתר נסע לווינה, ולאחר אחד-עשר חודשים קפץ לנהר הדון והתאבד.

סבתא שושה הייתה אהובה מאוד על נכדה יצחק. בשנותיה האחרונות סיפרה לו על חייה. בין השאר סיפרה לו שמוצאה ממשפחת מתנגדים. בהיותה בת שלוש-עשרה אירסוה הוריה לבחור מהסביבה, גם הוא בן למשפחת מתנגדים. שושה הצעירה רצתה מאוד בחתן המיועד. יום אחד נודע להוריה שהוא נוטה לחסידות. הם ביטלו את האירוסין והשיאוה למתנגד. אחרי כמה שנים הפך הסבא המתנגד לחסיד גור נלהב. סבתא שושה סיפרה לנכדה בימי זקנתה, שהפצע של ביטול האירוסין מעולם לא הגליד.

יצחק פירסם בראשית דרכו כמשורר שירים בביטאון הספרותי של אותה תקופה "גליונות". פעם כשהביא לש"י עגנון את הביטאון הנ"ל, שוחח עמו. עגנון ביקש לשמוע על וילנה, עיר הולדתו של יצחק, על תרבותה ותושביה. כשהתברר לו שיצחק הוא נכדה של שושה וינברג, אמר לו עגנון: "את הסבתא שושה כולם מכירים, יום אחד אכתוב עליה סיפור".

אחרי כמה שנים הודה עגנון בפני יצחק שלאור דמותה של הסבתא שושה נרקמה אגדת תהילה.

³ מרדכי טמקין הרבה לכתוב על ירושלים ועסק בתרגום יצירות קלסיות.

יצחק שאף להיות רופא, ובשנת 1932 נסע יצחק לווינה, הוא התקבל ללימודים בפקולטה לרפואה (אם כי כשהגיע לווינה נדחה באמתלה שאין מקום בפקולטה. בווינה הייתה אנטישמיות רבה, ובאוניברסיטאות הופעל חוק ה"נומרוס קלאוזוס").

לפני שעזב את הארץ, ניגש יצחק להיפרד מסבתו. הסבתא סיפרה לו על אלתר, וביקשה ממנו להיודע האם הובא אלתר בווינה לקבר ישראל. כשהגיע אלתר לווינה, ניגש למשרדי הקהילה היהודית ומצא בשבועון המקומי דו"ח בזו הלשון: יום אחד עלה אדם על הגשר, פשט את מעילו וקפץ למים. בכיס המעיל נמצא פספורט ובו כתוב: אלתר וינברג, אזרח עותומני. גופתו לא נמצאה.

יצחק המאוכזב כתב לדודתו שרה טמקין: מה לעשות? כיצד אודיע זאת לסבתא הישישה?

הדודה ענתה: כתוב לה שאלתר הובא לקבר ישראל ועוון השקר, עלי. באותה עת היה יצחק נתון במצוקה כספית קשה. יום אחד הגיע בדואר סכום כסף גדול עבורו בצרוף מכתב מסבתא, ובו ביקשה שיקים מצבה על קברו של אלתר, יצלם את המצבה וישלח לה תמונה. הכסף הספיק לו כדי מחיית שנה שלמה...

שוב נקלע יצחק לבעיה, ובצר לו, כתב שוב לדודה שרה: מה לעשות? ענתה לו הדודה: קח גיליון נייר גדול, כתוב עליו באותיות גדולות את שמו של אלתר ותאריך פטירתו, סע לבית הקברות, השען את הגיליון על אחת האבנים, צלם את גיליון הנייר ושלח לסבתא, והעוון – עליי! אתה רק נכד, ואני – בת.

שכנו של יצחק לחדר בווינה היה פסל, והוא הכין בעבורו שלט שהונח בבית הקברות, וה'כביכול' מצבה צולמה ונשלחה לסבתא. לפני מותה אמרה הסבתא: כשיבוא המשיח בני, אתן לו את כל כלי ביתי.

הסבתא שושה האריכה ימים. בגיל תשעים וארבע נפגעה בתאונת דרכים. ילד, רכוב על אופניו, דרס אותה. היא שכבה חבולה ולא קמה עוד. כשנפטרה הסבתא התגורר יצחק בתל אביב. הוא מיהר לירושלים כדי לחלוק לה כבוד אחרון. דירתה הצנועה שכנה בקומה ראשונה, וכשהגיע יצחק לביתה מנעו ממנו להיכנס כיוון שהמטהרות היו בחדרה. משתאות מן הסבתא, מהנכד ומרעייתו של יצחק, הסופרת והמוסיקאית צפירה עוגן, המשכנו חברתי ואני לשבת בבית המשפחה, להתכונן בקירות הבית ולהאזין לסיפורים נוספים על הסבא השני, הרב הגאון רבי אורי אליעזר ליפמן, בעל השו"ת 'דמשק אליעזר', ועל משפחתה של צפירה עוגן, משפחת קטינסקי, מן המשפחות הראשונות של תל אביב הקטנה. צפירה הייתה רב-סרן בצה"ל. וכך עברנו מימיה של הסבתא שושה, לבריגדה, למלחמת העצמאות, ולשנותיה הראשונות של מדינת ישראל,

כשהמוצגים שבבית: צילומים, ספרים, ואוסף גדול של פעמונים, משמשים עדות נלווית להיסטוריה שנארגה לפנינו. צפירה עסקה בספרות ילדים ובספרות ימי הביניים. תחום ההתמחות שלה היה מוטיבים ערביים בשירת החשק בספרד, בתור הזהב.

שבתי הביתה בתחושה שלא רק סבתא שושה ראווייה לסיפור, גם צפירה ויצחק הם סיפור. יצחק המשורר והמורה שליווה את ראשית החינוך העברי בארץ ישראל, וצפירה שצמחה בחולות תל אביב הקטנה. פרידתנו ממשפחת עוגן הייתה כפרידה ממכרים ותיקים. צפירה העניקה לי את ספרה: "הסוד של רחל ואלי ועוד סיפורים".